

BARANYAI ZSOLT

JUHÁSZ GYULA SZÉPPRÓZÁJA

Juhász Gyula lírikusként él a köztudatban; a közvélemény és az irodalomtörténet egyaránt a „Nyugat lírikusai” között tartja számon. Már a kortárs kritikus és eszéta, Schöpflin Aladár is mint lírikust méltatta őt a Juhász halálának évében megjelent irodalomtörténetében: „Tipikus formája a rövid néhányszakaszos vers és a szonett. Nagyobb lélegzetet sohase vett...”¹ Azóta kétely támadt az iránt, hogy mennyire jogos őt a *Nyugat* táborába sorolni², de ahhoz nem fér kétség, hogy helyét és rangját az irodalomban — s a Nyugatosok között is — lírája biztosítja.

Külön fejezetet képvisel életművében a publicisztika; ez mennyiségileg a költői termésnél jóval többet tesz ki. Ebben persze Juhász nem áll egyedül, hasonló a helyzet a legtöbb nyugatosnál: az újságírás — különösen a századfordulótól kezdve — alapvető megélhetési forrása volt a pályakezdő irodalmi tehetségeknek. Az ő sorsa leginkább abban tér el a vele egykorú pályatársakétól, hogy akkor lett igazán — s egzisztenciális szempontból nézve — újságíróvá, amikor azok már a hátuk mögött tudták életüknek ezt a szakaszát. Végleges visszakerüléséig Szegedre Juhász számára az újságírás csak kiegészítő, bár nélkülözhetetlen mellékfoglalkozás volt a tanári állás mellett. A nyugatos kortársak pályája jól mutatja, miként függ össze a publicisztika és a szépirodalom; hogy a mindennapi újságírói munka és az ezzel járó életforma mennyiben alakítja a költő szépirodalmi oeuvre-jét. Ebben a vonatkozásban Juhász leginkább Adyhoz hasonlítható; líra és publicisztika szoros összefüggése, a mindkettőt egyaránt átható szociális érzékenység és politikusság kettőjükre jellemző leginkább. Noha politikai meggyőződés és világnézet tekintetében, valamint a tematikus rokonság révén a publicisztika és a líra egymással megfeleltethetők, formanyelv és esztétikai minőség szempontjából már óriási a különbség a két megnyilatkozási mód között. Nem ilyen nagy viszont az eltérés a publicisztikai műfajok és a művészi kispróza között. Nagyon valószínű, hogy Juhászt éppen az újságírás hozta, majd tartotta a széppróza közelében. Természetesen önmagával ezzel a ténnyel nem magyarázható szépprózája. „... a prózaíró is „nascitur”, születik nemcsak a költő; s abból a tényből, hogy valaki jó költő, korántsem következik, hogy jó prózaíró is.”³ — vallja aforizmatikus tömörséggel Martinkó András. Noha e megállapítás második része ilyenformán nem érvényes Juhászra, tény, hogy az életmű legkisebb hányadát kitevő szépprózával nem foglalkozott jelentőségéhez mérten az irodalomtörténet. A meglevő értékelések is eléggé ellentmondóak. Van monográfiája, aki említést sem tesz róla⁴, de van olyan elemzés is, amely szerint az *Orbán lelke*, Juhász legterjedelmesebb kisregénye „a legtisztább, legmélyebb, egysze-

¹ SCHÖPFLIN ALADÁR: A kevéshúrú költő. Juhász Gyula Emlékkönyv (a továbbiakban: JGYE) Szerk.: Paku Imre. Magvető, Bp., 1962. 541.

² SZABOLCSI MIKLÓS: A Juhász-problémához. JGYE 576—578.

³ MARTINKÓ ANDRÁS: A művészi próza nyelve. Kritika, 1965. 3. 15.

⁴ KISPÉTER ANDRÁS: Juhász Gyula. Akadémiai Kiadó, Bp., 1956.

rúségében legerősebb magyar elbeszélések egyike”⁵. Vargha Kálmán kismonográfiája⁶ már külön fejezetet szentel a prózaírónak; mindmáig hiányzik viszont a szépprózai alkotásoknak az életmű egészében való elhelyezése, annak a vizsgálata, hogy miért is kísérletezett a szépprózával Juhász, s hogy milyen műfajoknak alkotott. Ahogy hiba tudomást nem venni az elbeszélő Juhász Gyuláról, éppúgy hiba lenne túlértékelni azt. E csapdákat elkerülendő, célszerű megnézni, miként vallott maga a költő a szépprózáról.

Juhász írásaiban számos utalás található arra, hogy az érdeklődés és a szándék megvolt benne a művészi próza iránt. Különösen felerősödött ez élete utolsó aktív periódusában, az 1924—28 közötti években. Ekkor keletkezett számszerint is a legtöbb szépprózai műve, közöttük az *Orbán lelke* és *A tékozló fiú*; ekkor írta irodalomtörténeti jelentőségű tanulmányát a nagy szegedi elődről, Tömörkény Istvánról, és ekkor jelent meg életében egyetlen prózai kötetle, a *Holmi*. A *Szakállszárító* c. rovat egyik tárcájában azt is felfedte, hogy miért nem jutott több ideje a szépprózára. Kóbor Tamásról, a kor egyik népszerű írójáról és publicistájáról a következő — önmagára is vonatkoztatható — aforizmát írta: „Kóbor Tamás valamikor a legjobb magyar regényírók és elbeszélők egyike volt. Ma is az, egészen bizonyosan, csak most már nem ér rá többé regényeket és novellákat írni. A magyar író sorsa az övé: a munkától nem jut hozzá az alkotáshoz.”⁷ A sok munka, az állandó időhiány — ez elsősorban a publicista panasza, aki az újságírói robot miatt nem jut „nagyobb lélegzethez”.

De van egy másik, lélektani ok is. Az *Orbán lelke* megjelenése előtt a *Pesti Napló*-ban ezt vallotta kisregénye keletkezéséről: „Nagy gonddal és komoly szándékkal írtam, állandó küzdelemben önmagammal: le akartam győzni a lírikust.”⁸ S hogy miért akarta legyőzni a lírikust, arra egy további magyarázat: „Mindenki azt vágta eddig a fejemhez, hogy képtelen vagyok valamilyen nagyobbszabású írásműre. Annyit mondták ezt és annyian mondták, hogy már magam is elhittem, és úgy éreztem hogy nem tudnék tíz oldalnál többet írni.”⁹ — adja mentegetőző magyarázatát kisregényének a termékeny makói két hét után, melyet Espersit Jánosnál töltött, s amely idő alatt példátlan önfegyellemmel megírta az *Orbán lelkét*. Tévedünk, ha a „mindenki azt vágta eddig a fejemhez” kitételt csupán szó szerint vesszük, s elfogadjuk, hogy pusztán a mások unszolása, a mások elvárása volt az oka annak, hogy a költő prózát írt. Mélyebbre kell néznünk; a valódi ok alkotáslélektani, de még inkább az alkotáslélektant is determináló személyiségpszichológiai. A költő ismét leleplezi önmagát. A már említett *Szakállszárító* rovat egy másik, csattanós anekdotája így szól: „A tehetséges fiatal költő öngyilkos akart lenni és evégből hosszú búcsúlevelet írt a barátjának. A kísérlet nem sikerült és a szegény poétáról megállapította valaki, hogy ez a búcsúlevél volt első prózai írása.

— Ha sokat gyakorolja magát, még egészen jó prózaíró is lehet belőle —, tette hozzá a többszörös öngyilkos.”¹⁰ A történet tanulsága szerint a költő számára az „ultima ratio”: az öngyilkosság, — de íróként talán még újra lehetne kezdeni! Számos életmű tanúsítja — e korból a legbeszédesebben Kosztolányié —, hogy mély lelki válságból, emberi és világnézeti meghasonlásból kilábalást jelenthet a hangnemváltás, a más formában, más műfajban való önkifejezés. Az epikus távolságtartás, az elbeszélés és leírás fegyelme, alakok, jellemek teremtése új feladatot jelentett a költő számára.

⁵ RÓNAY GYÖRGY: A regény és az élet. Bp., 1947. 348.

⁶ VARGHA KÁLMÁN: Juhász Gyula. Gondolat, Bp., 1968.

⁷ Szakállszárító. Rovások. Délmagyarország, 1927. dec. 18. Juhász Gyula Összes Művei (a továbbiakban: JGYÖM) 4. Sajtó alá rendezte: PÉTER LÁSZLÓ. Akadémiai, Bp., 1975. 372.

⁸ JUHÁSZ GYULA: Orbán lelke. Pesti Napló, 1925. szept. 3. JGYE 427.

⁹ MAGYAR LÁSZLÓ: A regényről. Szeged, 1924. júni. 29. JGYE 418.

Nehéz, gyötrelmes, de egyben gyönyörűsége is volt ez az új feladat: a mű születése újjászülte alkotóját. „Regényem alakjaival beszélgettem állandóan, mintha ezek az alakok éltek volna körülöttem. Különös fáradtság volt ez, soha nem éreztem még hasonlót...¹¹ — vallja az új „szerepkörben” a kisregény írásáról. Juhász lírájában — noha ez a költészet alapvetően nem élménylíra — kevés az önreflexió; ezt pótolni a prózában tudta. Vannak alkotói típusok, akiknél hasonlóképpen a műfajváltás ad erre lehetőséget, mint pl. Németh László, Illyés esetében; van, akinél erre nincs szükség, mint József Attilánál; számára elég tág kereteket biztosít a líra; de van olyan típusú alkotó, akinél mindkét eset fennáll. Erre Kosztolányi a jó példa, aki világnézeti és morális válságának oldásaként regényeket ír a húszas évek elején; de később képes a számvetésre, a létösszegzésre a lírában is, miként ezt a *Számadás* kötet nagy versei tanúsítják.

Az önelemzés kényszere mint alkotáslélektani gesztus áll Juhász Gyula szépprózai műveinek háttérében. „... ki szépen kimondja / a rettenetet, azzal föl is oldja.” — fogalmazza meg Illyés a művészet varázserejére vonatkoztatva a lelki megtisztulás ősi módszerét. Nem véletlen tehát, hogy Juhász szépprózai munkái túlnyomó többségben önéletrajzi vonatkozásúak: gyermek és ifjúkori emlékeket dolgoznak fel, vagy pedig betegségével, öngyilkosságáig kísérleteivel kapcsolatosan megörökítik a kórházakban, idegstanatóriumokban töltött hónapok egy-egy epizódját.

Melyek Juhász szépirodalmi igényű prózai darabjai? Ő maga némi túlzással azt állította, hogy ötezer „vezércikket” írt, — Péter László óvatos, de megbízható becsléssel „csak” 2300-at tulajdonított neki.¹² Természetesen ez az egész prózai termést felöleli, nemcsak a szépprózai műveket. Nem vállalkozhatunk arra — s nem is lehet e tanulmány feladata —, hogy tisztázzuk, mi tekintendő műalkotásnak, melyik szöveg szépirodalmi szövegnek. Abból a tapasztalati tényből indulunk ki, hogy az „irodalmiság”, a „művészi színvonal” kritériuma jórészt mindig a tradíció függvénye is volt, s koronként kisebb nagyobb mértékben változott. Joggal feltételezhetjük viszont, hogy Juhász Gyula óta nem ment át olyan mérvű változáson az irodalmi ízlés, hogy az egyes művek megítélésében az írói szándékkal és más kommunikációs tényezőkkel (pl. a közlés helye, módja stb.) gyökeresen ellenkező álláspontra jutnánk. Irányadó lehet számunkra az egyetlen Juhász életében megjelent prózakötet, a *Holmi*.¹³ Ebből kiteszik, hogy mit tartott ő irodalmi prózának.

A kötet írásai három típusba sorolhatók. Az elsőbe a hagyományos elbeszélő, vagy fikciós alkotások tartoznak; a másodikba az értekező stílusú írások: esszék és portrék; a harmadikat pedig a „Holmi” címen egybegyűjtött aforizmák alkotják. Értekező prózájával és aforizmáival ezúttal nem foglalkozunk, maradnak tehát a fikatív elbeszélő művek, vagy ahogyan gyakran nevezni szokták ezeket: az „elbeszélések”. Azért tettük idézőjelbe ezt a szót, mert használata során többnyire nem szakkifejezésként szerepel, hanem a viszonylag rövid terjedelmű elbeszélő prózai alkotások gyűjtőfogalmaként. Idézőjel nélkül viszont egy meghatározott műfajt jelöl, amely elkülöníthető mind a klasszikus novellától, mind pedig a sajtó széles körű elterjedése következményeként létrejött újabb műfajoktól, a tárcától a karcolattól, és a rajztól, illetve ezek műfaji variánsaitól.

Az olvasói ízlésre hagyatkozva Juhász Gyula összes prózai műveinek alig másfél százalékát tekintjük szépirodalmi műnek, megközelítően negyvenet. Azokat, amelyeket a kritikai kiadás 4. kötet „Elbeszélések”, „Kisregények” címen közöl. A kötet

¹⁰ Szakállszárító. Élet és művészet. Délmagyarország, 1927. márc. 6. JGYÖM 4. 361.

¹¹ MAGYAR LÁSZLÓ: I. m. JGYE 418.

¹² JGYÖM 4. 554.

¹³ JUHÁSZ GYULA: *Holmi*. Genius Kiadás, Bp., é.n. (1929)

összeállításánál Péter Lászlót is a tradíció, illetőleg saját olvasói érzéke vezethette, hisz alig akad egyéb támpont. A válogatás, minősítés szempontjai nem kis nehézséget okoztak, erről Péter László többször is említést tesz.¹⁴

Hogy mennyire ingoványos talajon járunk, amikor ezeket a szépprózai alkotásokat műfajilag akarjuk meghatározni, azt érzékeltetni lehet azzal is, ha összevetjük az eddig két legigényesebb és legmegbízhatóbb kiadás megfelelő fejezetcímeit. Az *Örökség* c. válogatásban „tárcák, novellák” elnevezés alatt szerepelnek azok az írások, amelyek a kritikai kiadásba „elbeszélések”-ként kerültek be.

Az igazi nehézséget azonban az egyes művek műfaji kétarcúsága jelenti. Az a Juhász Gyula, aki annyi műgonddal írt meg egy szonettet, a „próza szonettjére”, a novellára már nem fektetett hangsúlyt. Nem írt egyetlen novellát sem; nem kedvelte ezt a poentírozott, sokszázados tradíció által meghatározott műfajt. Ars poétikaként vallotta Tömörkény-tanulmányában: „A novellában mindig van valami kitalálás, valami kikerekítés, valami költött, valami különös.”¹⁵ S mint a továbbiakból kiténik, ezt a megszerkesztettséget ő azonosítja valami „romantikussal”, valami hamissal, ami élesen szembenáll a realizmussal. A novellával szemben ezért dicséri inkább a rajzformát, ezt tartja Tömörkény művészete csúcának is. „De, ha mégis fejlődésről lehet beszélni nála, azt mondhatjuk, hogy az addig megszokott irodalmi formákon túl a *tökéletes rajzig* jutott el, a realista ember- és életábrázolás egészen egyéni ... művészetéig.”¹⁶

A novella és a rajz ilyenfajta megkülönböztetése esztétikai ízléséből vezethető le, amely alapvetően realista, de erős érdeklődést mutat a letisztult, a realizmus alapelveihez visszaterő naturalizmus iránt. Az általános, a tipikus megragadására a novella újfaja az alkalmasabb: „A regény tenger, a novella patak. A regény az élet, a novella az élet egy jellemző esete.” — fogalmazza meg szakolcai poétikai vázlatában.¹⁷ A rajz viszont az ember és az élet objektív megismerésének kísérlete. Ezért írja Tömörkényről, hogy „csak azt mondja, amit lát, és úgy mondja ahogy látja.”¹⁸

Juhász Gyula szépirodalmi művei ennek ellenére, nem viselik magukon egy meghatározott műfaji eszmény jegyeit. A szépirodalmi művek is a tárcarovatban jelentek meg, s műfajilag az elbeszélés, a rajz, a tárca és a karcolat egyes elemeit ötvözik. Míg publicisztikai tárcái többnyire nem elbeszélő jellegűek, hanem inkább az értekező stílus uralkodik bennük, addig szépirodalmi alkotásai — alapvető elbeszélő tónusuk ellenére — kevés rokonságot mutatnak a 19. századi realista elbeszélésekkel. Novellát, mint már említettük, nem írt; egyetlen műve közelít ehhez a műfajhoz, az *Örökség* című, de sajnos, a végén didaktikusan kifejtett „morál” csökkenti az egész írás esztétikai értékét.

Hogy Juhász szépprózai alkotásai nem felelnek meg a hagyományos műfaji normáknak, abban közrejátszik az is, hogy ezek a művek vagy erős drámaisággal vagy erős líraisággal telítődnek.

Akadnak olyan darabjai, amelyek inkább kívánnák a drámai feldolgozást mint az epikait. Közülük *A pusztában kiáltó* és *A Pilvaxban* — mindkettő erősen szcenírozott felépítésű —, színpadra is került.¹⁹ Ezekben az esetekben alig van különbség az élethelyzet epikus vagy drámai érzékelése, a valóság epikus vagy drámai feldolgozása

¹⁴ JUHÁSZ GYULA: *Örökség, I—II. Válogatott prózai írások. Válogatta: Péter László. Szépirodalmi, Bp., 1958. I. 14.*

¹⁵ Holmi. 102.

¹⁶ Holmi. 104.

¹⁷ Poétikai tanításom kis tükre. JGYÖM 5. Sajtó alá rendezte GREZSA FERENC és ILIA MIHÁLY. Bp., 1968. 453.

¹⁸ Holmi. 102.

¹⁹ JGYÖM 4. 431.

között. Itt jut a legközelebb Juhász a naturalizmus esztétikájához. A naturalizmus vonzereje elsősorban a drámában és a színházművészetben érvényesült. A naturalista dráma (Hauptmann, Ibsen) — szemben a korábbi „nagyjelenetekkel”, az állandó feszültséget keltő konfliktushelyzetekkel és kiszámíthatatlan, romantikus fordulatokkal — egy nyugodtabb, epikusabb dramaturgiát juttatott érvényre. Ezzel párhuzamosan egy fordított tendencia jelentkezett a századforduló és századelő prózairódművészetében: az elbeszélő művek egy típusa erősen drámaivá vált, népszerű lett a balladai tömörségű „drámai novella” (Bródy, Petelei, Tömörkény).

Ami a líraiságot, a lírizálódást illeti, annak a gyökerei máshonnan erednek. A hagyományos realista elbeszélő modort nemcsak a naturalizmus kezdte ki, hanem a képzőművészeti indíttatású, az irodalomban leginkább a lírán eluralkodó impresszionizmus. Ennek nyoma az elbeszélő művekben: a belső történések, a lélek állapotainak és hangulatainak leírása; az elbeszélés helyett a leírás, hovatovább a „festés” dominanciája. Ennek nyomait is megtaláljuk Juhásznál, hisz tudatosan vallotta, hogy a mesélés, a történetek elmondásának és az anekdotáknak a kora lejárt. Ezt a gondolatát többször is kifejtette a már említett Tömörkény-tanulmányában és az egyik Gárdonyi-esszéjében.²⁰ De azért élt benne némi bizonytalanság: lehet-e, feladva a hagyományos elbeszélői alapállást, a geothéi „Lust zum fabulieren”-elvét, szépprózát csinálni. Ezt a kételyét így fogalmazta meg kisregénye írásakor: „Ha arra gondolok, hogy Flaubert is írt, és Móricz Zsigmond is ír, nagyon elfog a csüggegés, de ha eszembe jut, hogy mennyi gond és gyönyörűség volt e kis regényt napvilágra hozni: megnyugszom és dolgozom tovább.”²¹ S jól tette: ha kompozícióban nem is jelentenek újítást az ő művei a kortárs prózaepikában; tökéletes nyelvi megformáltságuk a legjobban megírt szépprózai művek közé emeli őket a magyar irodalomban. Őrá is érvényes Martinkó András megállapítása: „...prózaíróknak is általában azok a költők kitűnnek, akik költői nyelvgyakorlatukban is nagyobbra szentelték a kollektív nyelvszemlélet síkján szeretnek és tudnak maradni (például Petőfi, Kosztolányi, Illyés Gyula).”²²

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy prózájának szókincse és mondat szerkesztése nem tér el a beszélt nyelvi normáktól; a közérthetőséget esztétikai mércének tartotta, hasonlóan Kosztolányihoz, akiről Szegedy-Maszák Mihály a következőket írja: „... szigorúan ügyelt arra, hogy mondatai azonnal érthetőek legyenek; a rögtön értelmezhetőt azonosította az elfogadhatóval. A mondat szerkesztés okozta homály vagy többlettartalom hiányzik művészi jelrendszeréből.”²³ Prózastílusa — talán éppen azért, mert lírikus volt — maradéktalanul eleget tesz a prózanyelv esztétikai követelményeinek. Művészi ereje — egyéni sajátossága — leginkább a nyelvi-gondolati tömörítésben mutatkozik meg. Egymástól távoleső dolgok merész összekapcsolása képzettársítással, és ellenkezőleg, a látszólag homogén vagy összetartozó jelenségek, események belső kontrasztjának felvillantása — különös adottsága volt. Ezt a képességét leginkább aforizmaiban kamatoztatta, de gyakran élt az aforizmatikus tömörítés eszközeivel a publicisztikában és a szépprózában is. (Természetesen a lírában szintén, de ez minden költészetre jellemző. A szóképek poétikai funkcióira itt nem térhetünk ki, csak egy-két olyan alakzatra és trópusra utalhatunk, amelyekkel nyugodtan élhet a prózaíró anélkül, hogy veszélyeztetné a stílus objektivitását, hogy a lírai eszközök mértéken felüli használatával károsítaná a szöveg alapvetően epikus jellegét.)

A könyvek és én c. esszéjében a következő szellemes képzettársítást találjuk a könyvek, a nők és a barátság kapcsán: „... a jó könyv a legjobb barát, hallgatag és beszédes

²⁰ Gárdonyi Géza. Holmi. 107—114.

²¹ JUHÁSZ GYULA: Orbán lelke. JGYE 427.

²² MARTINKÓ ANDRÁS: I. m. 15.

²³ SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY: Esti Kornél. Világkép és stílus. Magvető, Bp., 1980. 466.

egyszerre, és fűzve is éppen olyan tartós és formás, mint a nő, akinek csak kötve hiszünk.”²⁴ Kétségtelen, némileg öncélú játék ez, de szellemes nyelvi bravur. Van viszont egy tárcája, amelyben a kontrasztos, aforizmatikus szerkezet válik a mű kompozíciós elvévé és a mondanivaló, az erkölcsi tanulság hordozójává. Egy meglehetősen korai tárcájáról, az *Igazságról* van szó. Önéletrajzi vonatkozású, noha egy harmadik személyű elbeszélő mondja el a történetet. Az antitézis két pólusa: egy fiatal, alig 18 éves újságíró megakarja írni az „igazságot” a „mai dekadens erkölcsökről” az „Igazság” c. lapba, de a főszerkesztő nem hajlandó az írást közölni. Tehát az „Igazság” nem közli az igazságot. A szójáték — az igazsággal való játék — komoly erkölcsi-politikai bírálatot fejez ki.

Az antitézis azonban nemcsak egy szójáték, aforizma, vagy egy kisebb tárca alapja Juhásznál; sokkal mélyebb emberi és művészi tartalmak hordozója. Van két azonos című tárcája, mindkettő címe: *A kétlelkű ember*. Más-más a témájuk, de közös bennük az, hogy a gondolatpárhuzam és ismétlés, mint költői alakzat mögé rejtett antitézissel az író lelki és világnézeti ambivalenciát leplez le. Az 1905-ös írás főhőse Jávor György, s a szerző *Jász* aláírással szerepel a *Szeged és Vidékében*. A másik, az 1907-es keletkezésű „kétlelkű ember” más néven szerepel, itt viszont a szerző *Jávor György*. Jávor György tehát Juhász egyik alteregója. Ez utóbbi tárcában egy újságíró világnézeti kétarcúságáról van szó, aki aszerint változtatja elveit, hogy hol fizetnek jobban érte; s ami a fő: az egymással homlokegyenest ellenkező nézetek jól megférnek benne. A korábbi kis tárca sokkal tragikusabb — a szituáció minden mesterkéltége ellenére is. Jávor György „két lelke” a lélek kettősségét jelenti: az egyik a lélek racionális oldala, a másik, az ezzel ellentétes: a művészi „én”. Az író — mint egy egzisztencialista kísérletben — halálszituációba helyezi hősét. Kigyullad a ház, és Jávor „... az ablakba állt föl és egy vérfagyasztó sikollyal az égő pokolba vetette le magát.

— „Megsemmisülni, borzasztó” — suttogta, amint érezte, hogy a vég lángolva közeledik.

— „Remek festői látvány és Stendhal tollára méltó lelkiállapot” — kiáltott föl a másik lelke a művész gyönyörével.”²⁵

A művész — nem művész szembeállítás itt azt a konfliktust jeleníti meg, amelyet Juhász „pályaválasztása” idején élhetett át, amikor odahagyta a váci noviciátust a művészet, s lényegében az élet kedvéért. A két „kétlelkű” története között dolgozta fel először prózában váci emlékeit *Mágia* c. elbeszélésében, amely a későbbi *A tétkozló fiú* előtanulmányának tekinthető. Juhász olyan alkat volt, aki az élet és művészet ellentétét nem tudta feloldani magában. A legtöbb művészen ott él az Arany János-i „örök kétely”, de ez nála, sajnos, tragikus meghasonláshoz vezetett.²⁶

1917-es klinikai feljegyzései között, a *Patalógikában* található az alábbi gondolat (szerkezetét tekintve szintén antitézis): „Ki élni nem tud és meghalni nem mer”. Ezt a jambikus sort most januárban mondtam először és azóta folyton visszacseng bennem. Mintha jelgéje lenne egy életnek.”²⁷ Most csak a formára tekintsünk, a jambikus sor is egy szimmetrikus antitézis. S ezzel fejeződik be az *Örökség* c. novellája is: „ekkor fogadtam meg egy életre, hogy nekem nem a kard lesz a fegyverem, hanem a lant. Mert a kardforgatáshoz csakugyan múlhatatlanul szükséges a kard, de a lantpengetéshez elegendő a toll is.” *A koponya* c. tárcájának zárlatában ekként alkalmazza: „Szánlak,

²⁴ JGYÖM 6. Sajtó alá rendezte Grezsa Ferenc. Bp., 1969. 527.

²⁵ Ez és a következő szövegidezetek — ha külön nem jelezzük — a JGYÖM 4. kötetéből valók.

²⁶ GREZSA FERENC Juhász máramarosi éveit kutatva arra is választ keresett, hogy mi vezethette Juhászt az öngyilkossági kísérletekhez. Megállapította, hogy már ekkor súlyos ideg baja volt, amit súlyosítottak a rossz életkörülmények. Juhász Gyula Máramarosszigeten. ItK, 1957. 4. E mellé kívánkozik az az adalék, amit a szépprózai művek vizsgálata hozott.

²⁷ Patalógika. JGYÖM 5. 555.

szegény halandó, aki még itt tartasz! Te még nem vagy túl *rajta!* Én már végeztem *vele!*” — vagyis az étellel. Antitézis az „élő halottak” oximoron is, amelyet gyakran használ az idegklinikák lakóira, köztük saját magára vonatkoztatva (*Artur, Ha nem szeretsz* c. rajzai, s *Az élő halottak háza* c. verse), és kedvelt antik szállóigeje, az „*Ars longa, vita brevis*”,²⁸ amelyet szinte prózaivá oldva ad egyik szereplője szájába az *Orbán lelkében*: „Múlik az élet, örök a művészet!” Végezetül egy példa arra — ugyan-csak az *Orbán lelkéből* —, hogy egy antitetikus szerkezetű aforizma milyen észrevétlenül, ugyanakkor szervesen simul bele Juhász prózanyelvébe: „Itt csak az életnek az a szenzációja maradt számunkra, hogy a nap fölkel és lenyugszik, a nyárra ősz jön, a napok lassan múlnak, az évek gyorsan.”

Prózautilusának egy másik sajátossága szimbólumaiban, szimbolikus metaforáiban keresendő. Ezek használata önmagában nem jelent semmi különösét: gyakran él velük a próza, de még az élőbeszéd is. A felhasználás gyakorisága sem különösen jellemző Juhászra; nem tér el az átlagostól. Nem végeztünk statisztikai számításokat, mert anélkül is megállapítható, hogy az említett költői képek előfordulási aránya megfelel a prózanyelvi normáknak. Említésük mégis indokolt; vers és próza összevetésében Juhásznál találunk valami sajátosságot.

„A próza szimbólumai inkább objektív szimbólumok: tárgyak, gesztusok, táj, atmoszféra, melyet az író keretként, szemléltető eljárásként — sohasem önálló s fő mondanivalóként — használ, odavetítése után pedig még ezt is felbontja, kifejti, megmagyarázza.” — írja Martinkó András már többször idézett tanulmányában.²⁹ Ha Juhász Gyula egyik, gondolatmenetünk szempontjából fontos szimbólumát vesszük, és prózai szövegekörnyezetben való felhasználását összevetjük költői alkalmazásával, meglepve láthatjuk a Martinkó által kifejttet eljárások fölcserélődését. Az „élő halottak háza” összetett metafora Juhász prózájában metonimikus funkciójú; az elmeosztály, idegszatórium megjelölésére használja, míg másutt egyszerűen „intézet”, „gyógyintézet” szerepel. (*A szörnyű alagút, Vincent*) *Az élő halottak háza* c. versében viszont a cím: szimbólum. De míg a prózai szövegben a helyszín megjelölésére pusztán a metonimikus utalás szolgál, addig a versben részletes, tárgyilagos leírását kapjuk a környezetnek:

„Az ablakon vasrácsok, holt virágok,
A kertből karbol és jód illata,

.....
Az egyiket, jaj, a nyavalya törte,
A másik úgy tördelte a kezét,

.....
Fehérkék csikos köntösükbe jártak,
A legtöbb némán, mint komor barát,”

A vers címe a szimbolikus jelentést csak az utolsó versszak által kapja meg; a prózai szövegben „az élő halottak háza” viszont azonnal. Az elsődleges, metonimikus funkcióhoz hozzátevéődik a képben rejlő hangulati töltés, s így már nemcsak a helyszín, hanem az egész milió és atmoszféra szimbólumává válik. (Hasonló jelenséget figyelhetünk meg az „öskert” mint temető kert jelölése esetében is.) A fent kiragadott példával csak illusztrálni akartuk Juhász egyik jellegzetes művészi eljárását.

²⁸ A szállóige gyakori előfordulásairól és Juhász által magyarított variánsairól ld. Péter László jegyzeteit. JGYÖM 4. 446.

²⁹ MARTINKÓ ANDRÁS: I. m. 14.

Másfajta szimbólumokat is használ; ezek egyszerűen elvont fogalmak megszemélyesítéséből jöttek létre, ilyen pl. a halál („a nagy Ismeretlen” — *A csönd előtt*) és a Végzet. A *Roboth János halálában* még inkább csak megszemélyesíti a megfellebbezhetetlent: „És ekkor, ekkor hirtelenül lecsapott a Végzet”. A *Kavicsok* c. tárcában viszont már egy látomás középponti elemeként, szimbólumaként jeleníti meg: „És ekkor, váratlanul, véletlenül, mint az életben szokás, de robogva, harsogva, szikrákat ontva és élesen fütyölve lecsapott a Végzet... a másik pillanatban már eltűnt a másik kanyarodónál a feketén robogó Mors Imperator...” E szimbólumok szépprózájában csak 1903 és 1909 között fordulnak elő, alig néhány műben; s később, a húszas években már azt hangsúlyozza, hogy nem fél a haláltól.

Külön kellene szólni a prózájában előforduló archetipusokról, emblémákról (pl.: a Szűzanya képe a nő erotikus képzetét kelti benne), de ezek inkább lírájában dominálnak, s a költő vallásosságával hozhatók összefüggésbe, így e kérdéskörre nem térünk ki.

Szembeötlő vonása Juhász műveinek a példázat-szerűség. Számtalan példázatos verse van; itt csak szépprózai műveit említjük meg: *A biblia*, *Dicsőség*, *Az élet hegyén*, *Mihály arkangyal*, *A koponya*, *A pusztában kiáltó*, *Az utolsó ítélet*, *A tékozló fiú*. Valódi példázat csak kevés van közöttük (az első három és *A koponya* című), s ezek sem vallásos, erkölcsi célzatúak. Sőt, *Az utolsó ítélet* kifejezetten a bibliai intellem ironikus kétségbevonása. Van Juhásznak egy bizarr parabolája, a *Rómeó és Júlia*. A történet elégikus példázat arról, hogyan szól bele a sors két szerető szív életébe és hogyan szakítja el őket egymástól. De nehogy azt higyjük, hogy egy szentimentális románcról van szó; Rómeó és Júlia ugyanis lovak.³⁰

Vizsgálataink következő területe a nézőpont. Tárgyválasztás szempontjából az alábbi témakörökbe sorolhatók Juhász szépprózai művei: a gyermekkori emlékek, a pályakezdetéi (a kezdő újságíró és a fiatal tanár élményei), a művészet és művészek világa (külön csoportot képviselnek a színésznőkről készült karcolatok) és az elmesztályokon, ideggyógyintézetekben lakókat megörökítő rajzok. Három történeti tárgyú tárcája is van, az egyik Katonáról szól (*A pusztában kiáltó*), a másik a 18. századi magyar jakobinusok mozgalmát idézi (*Laczkovics*), a harmadik pedig Széchenyi alakját — Döblingben. (*Döbling*) Ezek mind kitalált történetek, nincs történelmi hitelük. Az első kettő művészi-politikai hitvallásának keretétül szolgál, a harmadik, bár nyíltan politikai mondanivalójú, a színhely miatt inkább a tébolyultak tanulmányrajzaival mutat rokonságot.

Juhász elbeszélő nézőpontja stabil, nem változik a mű folyamán. Általában objektív, harmadik személyű elbeszélő, de vannak én-elbeszélései is; a tárgyalt művek egyharmada ilyen. Érdekes viszont, hogy az első személyű elbeszélések hőse többnyire nem ő maga. (Kivételt képeznek a gyermek- és ifjúkori élményeket feldolgozó *Ekloga*, *Mágia*, *Örökség*) Az életrajzi szempontból kulcsfontosságú élményeket, eseményeket gyakran harmadik személyben mondja el, mint *Az öngyilkosság* esetében.

A kívülálló, „mindentudó” elbeszélő pozíciójából írt legjobb darabjai a tébolyultakról szóló rajzok. Pontos, hiteles tanulmányok ezek különös, érdekes figurákról, akik — éppen állapotuknál fogva — nem hősök, de akiknek sorsa önelemzésre fogja készíteni az olvasót.

Az elbeszélői technika egyik függvénye a hasonmás-teremtés is. Juhász Gyula kedvelt írói — E. T. A. Hoffmann, Dosztojevszkij — klasszikus példákat szolgáltatnak erre. A 20. századi magyar irodalomban Kosztolányi és Krúdy élt a jellemformálásnak ezzel a módszerével. A hasonmás-figura lehetőséget ad arra, hogy az író lírai

³⁰ GREZSA FERENC egy máramarosi szerelmi csalódás emlékét véli a történet mögött. — Grezsa: I. m. JGYE 91—92; Péter László Juhász egy feljegyzéséből magyarázza. JGYÖM 4. 416.

közelségbe kerüljön hőisével. Juhász legsikerültebb alakmása Orbán Gergely; de kedvel a „beszélő neveket” (pl. Bacsó *A tékozló fiú*ban saját nevének népnyelvi szinonímája, jelentése: juhász), s így ez, valamint írói álneve (Jávor György) a műben alteregójaként szerepel.

Utolsó, de talán leglényegesebb szempontunk: a főbb motívumok tárgyalása. Nevezhetnénk vezérmotívumoknak is őket, hisz nemcsak a szépprózának szervező elemei, de Juhász alkotásának, személyes sorsának és egész művészetének döntő fontosságú tényezői. Nem poétikai fogalmakról van szó: ezek pszichológiai tartalmú motívumok. Sorrendben — ahogy a művek egymásutánjában megjelennek majd felerősödnek, a következők: a *magány*, a *félelem*, a *büntudat* és a *szégyenérzet*. Mind negatív tartalmú; s velük egységesen szembeállítható, mint pozitív ellenpólus az *életigenlés* (korábban még emberszeretet) motívuma. Van még egy; az előbbieknél korlátozottabb érvényű, de annál határozottabban körvonalazott motívum: a *pisztolybanzés* kényszere, kísértése.

A *magány* először egy impresszionista hangvételű tárcájában, az *Eklogában* jelenik meg, de nem abban a jelentésben, amelyben várnánk. Ellenkezőleg, az író itt dacol a magánnyal. A termékeny, az ösztönző magány „szimfóniájából” kihallatszik a pármotívum, az ember és az élet dicsérete: „Tehát magam vagyok és gondolkozom. ... megtalálom magamat, az embert, ... aki örül az életnek, fél a haláltól és hisz a halhatatlanságban.”

Jávor Györgyöt, *A kétlekű ember* hőseit már tragikus magány veszi körül, a kiválasztottak, az intellektuelek magánya: „Az emberek kerülték a nagy gondolatolvasót, mert félték tőle, ő is kerülte az embereket, mert ismerte őket... kerülni szeretne volna önmagát is.” Roboth Jánosnak már a magány a végzete: belepusztul. „Rettentő gondolat szorongatta. Ha most itt összeesnék! Nincs senki a közelében. Ünnepe van, mindenki sétál. Családjá nincs — és most először érezte át életében igazán az egyedülvalóság borzasztó gondolatát.” Egyik legjobb rajza ez Juhásznak. Úgy emlékezett rá, mint „első novellájára”, amelyet egy fővárosi lap kérésére írt.³¹ „A ’betűk mártírjának’ számalommal ábrázolt vonásaiban saját sorsának perspektíváját is kivetíti a szépíró” — írja Indig Ottó a műről.³² A főhősnél nem kevésbé érdekes a másik szereplő, a kisfiú alakja. Ilia Mihály feltételezése szerint a könyvtárban játszadozó kisfiú — Juhász alakmása.³³ Juhász a kisfiún keresztül jeleníti meg a *félelemérzést*. Ennek a motívumnak valószínűleg ez az első, gyermekkori élményből táplálkozó prózai megörökítése.

A *büntudat* először a *Mágiában* fogalmazódik meg, s a *szégyen* motívumával párosulva az *Orbán lelke* és *A tékozló fiú* c. műveiben teljeseedik ki. Az *Orbán lelke* értelmezésének mottója a *Patalógika* már idézett jambikus sora lehetne: „Ki élni nem tud és meghalni nem mer.” Ugyanez a gondolat merült fel a főhősben, Juhász alakmájában, pozsonyi „kalandja” idején. Egy söntésben ült, és „...egyre világosabban látta, hogy megszökni a szenvedés elől nem volt ereje, ám a halálhoz nincsen elég bátorsága.” A pozsonyi intermezzo — két fejezet a kisregényben, a XI. és a XII. —, a vízváltató szerepét töltötte be Orbán Gergely életében. Előtte minden sivár és reménytelen volt, különösen a magány és a szégyenérzet tette számára elviselhetlenné Végváron az életet. A magány egyre fokozódott benne. Kezdődött azzal a ténnyel, hogy idehelyezték a „végekre”, egy nem magyar kisvárosba, s fokozódott azáltal, hogy egyetlen kollégán kívül nem talált magának más társat, akivel elbeszélgethetett volna, égé-

³¹ JGYÖM. 4. 414.

³² INDIG OTTÓ: Juhász Gyula Nagyváradon. Kriterion, Bukarest, 1978. 25.

³³ ILIA MIHÁLY szóbeli közlése. Ezúton mondok köszönetet Ilia Mihálynak hasznos útmutatásaiért, amiket e dolgozat készítése közben nyújtott.

szen odáig, hogy a Végyárról való elkerülés — áthelyezés — lehetőségétől is megfosztotta a pesti tanfelügyelő. S ezt az érzést erősebbre szította benne a jóbarát, az életből és az emberekből kiábrándult Szimák Zoltán: „...minden város és minden falu szép volna, ha nem lagnának bennük emberek. Azért szeretek én, pajtás, erdők és hegyek között csatangolni...” Ehhez a magányossághoz társult egy görbe éjszaka után a bűntudat, a szégyenérzet. A Boróka adótárnok pincéjében töltött italozás után másnap nem tudta megtartani az óráit. „Szerette volna leköpni magát. — Elveszett ember vagyok — motyogta síró hangon — ezt a szégyent nem fogom túlélni. Még egy percre föltámadt benne, görcsösen kapaszkodva az utolsó szalmaszálba, az élet ösztöne. Hátha nem tud még senki erről az egészeztől és talán még jóvá lehet tenni mindent... De hamarosan letett erről a végső reménységéről. Ilyen kis városban szó sem lehet arról, hogy ilyen nagy eset titokban maradjon.” Lélektanilag teljesen hiteles a folytatás: a zsákutcába jutott, a magány, a bűn és a szégyen terhétől megnyomorított lélek számára nincs más menekvés, mint az öngyilkosság. „...és itt hirtelen a lelke öntudatlan mélységeiből az ajkára tört egy régen lappangó, bujkáló, szorongató érzés, amely most valóságos megváltó érzésnek látszott: — Megölöm magamat — mondogatta suttogva...” A tragikus lélektani felismeréstől, a „mit kell tennem” mozzanatától még el kell jutnia a cselekvésig, a tettig. Itt játszik szerepet a *pisztoly* motívuma. Az öngyilkosság gondolatától a végrehajtásig eltelt időt leírta már Juhász *Az öngyilkosság* c. tárcájában. Annak öngyilkosjelölt hőse „két napja virrasztott és halálosan elfáradt a tervezésben.” Ám a döntő pillanatban „...a revolvert gyöngéden, de határozottan magára emelte”. Hasonlóképpen jelenik meg a motívum *Széchenyi* c. versében:

„És néha, kora fagyok ködös éjén,
A pisztolyával babrált eltűnődve,
S mint kandi gyermek, úgy bámult a csöbe...”

Orbán is pisztolyt keres; nemcsak az öngyilkosság eszméje volt ismerős számára („valóságos megváltó érzésnek látszott”), hanem a végrehajtás módja a pisztollyal. Elmegy kollégája házához, aki éppen nincs otthon, s a fiókból kiveszi Szimák pisztolyát. A revolver csövére ez volt vésvé: „ultima ratio”. Az öngyilkosságot azonban nem akarta (ismét a szégyentől félve) otthon, vagyis Végyáron elkövetni, vonatra szállt, hogy elutazzon onnan. S ekkor hirtelen minden megváltozott, egészen más érzés vett erőt rajta: „Szabad volt egészen. Nagyot sóhajtott, a börtöne ajtaja kinyílt.” A vonatról a Duna-parti ősi koronázóvárosban, Pozsonyban szállt le. Ettől kezdve fokozatosan az életszeretet, az élnivágy lett úrrá rajta, s belső önvizsgálatra, számvetésre kényszerült: szembesítenie kellett az új, nagyvárosi élményt a korábbiakkal, azokkal, amelyek az öngyilkosság gondolatába kergették. „Ott Végyáron a szörnyű magányosság és halálos unalom olyan nagyszerűnek és hősiesnek mutatta a szabad halált, de ami ott komor tragédiának látszott, az itt egészen elveszett az élet nagyobb méretei között.” Ez a józan felismerés oda vezette, hogy ismét tud örülni az életnek, végyári szobájának, „az otthon barátságos melegének”. Ahogy visszatért Végyárra, az első éjjel álmodt látott: váci kispapként látta viszont önmagát, aki mindenáron szabadulni akart a zárt világból. De megszólalt benne a vallásos lelkiismeret: felidézte a tékozló fiú történetét, aki szintén elhagyta az atyai házat a világi hívságoknak engedve. Az álom itt véget ért. Nem véletlen, hogy amikor az öngyilkossági kísérlet terve után újra akarta kezdeni az életet Orbán (vagyis Juhász Gyula), olyan emlék jut eszébe, amikor megpróbálta az újrakezdést. A legerőteljesebben a váci kiugrásának emléke élt benne. Akkor azonban tele volt ambícióval, nagy célok lelkesítették; most pedig „már tudta, hogy ennek így kell lenni és hogy a szenvedés az egyetlen forma, amellyel a

sors és az emberek mostohasága és ostobasága ellen védekezni tud.” Sztotikus rezignáltság rejlik ebben a felismerésben; mindenesetre a lelki egyensúly átmeneti helyreállítását tanúsítja.

A kisregény méltatói eddig nem ezt az oldalát hangsúlyozták a műnek. Rónay György és Vargha Kálmán azon az úton haladtak, amelyre Juhász mutatott rá egy interjúban: „Fel akarom dolgozni a kisváros, a magyar vidék megrekedt, szomorú életét. Észrevétlen, el nem mondott tragédiák kíváncsoknak ki a homok alól. Tudomásom, szomorú tapasztalatom éppen elég van a dolgokról.”³⁴ Az értékelés szociológiai szempontját Szalatnai Rezső egy új gondolattal gazdagította, amikor rámutatott: „A két tanár sóhajtozása a felvidéki kisváros őszei utcáján: két intellektuális lény vergődése.”³⁵ Az „észrevétlen, el nem mondott tragédiákat” azért elmondták mégis: Móricz is, Krúdy is, Kaffka Margit is és mások. De Juhász Gyula tragédiáját leghitelesebben maga mondta el az *Orcán lelkében*.

A büntudat motívumának másik nagy feldolgozása *A tékozló fiú* c. elbeszélés. A cím bibliai példázat, de a mű mondanivalója nem azt erősíti meg, amire a példa tanít: nem a megtérést hirdeti, éppen az ellenkezőjét: a tékozló fiú nem tud megtérni, hívja az élet, s ismét nekivág a nagyvilágnak. Joggal állapítja meg Vargha Kálmán, hogy a két mű „ugyanannak a konfliktusnak két fázisát mutatja be.”³⁶

Juhász Gyula szépprózáját olvasva eszünkbe sem juthat a próza válságáról beszélni, a motivikus vizsgálat azonban ahhoz a feltevéshez vezet, hogy az erőteljes, határozott prózastílus mögött a személyiség válsága rejlik. Gátlásossága, beteljesületlen szerelmi vágyakozásai, a félreállítottság s az elismerés hiánya — személyiségének frusztrációi — adják művészi prózájának élményi hátterét. Ezek az élmények azonban rendszerint csak később, évek múltával kerültek prózai megfogalmazásra, jelezvén egyrészt azt, hogy már kellő távlatból szemlélte, higgadtan és tárgyilagosan ítélte meg egykori önmagát és cselekedeteit; másfelől viszont, hogy kitörölhetetlen nyomot hagytak benne, újból és újból kísértették, újabb és újabb számvetésre sarkallták. S a szerencsés megoldás az volt, ha „objektív” számadás született: az alkotás, a mű.

Жолт Бараняи

Художественная проза Дюлы Юхаса

Творчество Юхаса включает три большие территории: лирику, публицистику и художественную прозу. В количественном отношении эта последняя является наименьшей. Если публицистическое наследие Юхаса состоит приблизительно из 2300 статей, то число произведений художественной прозы едва 40. Среди них можно различить три типа. Есть традиционные произведения повествовательного типа; научная проза: очерки (эссе), портреты, и, наконец, афоризмы. Данная работа анализирует только первый тип — повести. Они имеют в основном автобиографический характер, являются своеобразным ключом для понимания всего творчества писателя. Интересно, однако, что в противоположность остальным писателям «Запада», в первую очередь, Морицу, у Юхаса нет ни одного произведения, написанного в форме классической новеллы; его формой является более непринужденный, пронизанный лирическими элементами рассказ, как об этом свидетельствует лучшее произведение его художественной прозы, которое может быть названо и повестью, — «Душа Орбана».

³⁴ JGYÖM 4. 449.

³⁵ SZALATNAI REZSŐ: Utószó. Orbán lelke. Szépirodalmi, Bp., 1963. 128.

³⁶ VARGHA KÁLMÁN: I. m. 159.